

ד. ביאור חלקי נפש האדם

ואשוב אל כוונתנו בחלקי הנפש, ואומר:

החלק הזן - ממנו הכוח המושך, והמחזיק, והמעכל, והדוחה המותרות, והמגדל, והמוליד הדומה, והמבדיל הליחות עד שיפריש מה שראוי להיזון בו ומה שראוי לדחותו. והדברים על אלו השבעה כוחות, ובמה יפעלו, ואיך יפעלו, ובאילו איברים פעולתם יותר נראית ויותר גלויה, ומה מהם נמצא תמיד, ומה יכלה מהם בזמן קצוב - זה כולו קשור למלאכת הרפואה, ואין צורך בו במקום הזה.

והחלק המרגיש - ממנו הכוחות החמשה, המפורסמים אצל ההמון: הראייה, והשמיעה, והטעם, והריח, והמישוש, והוא נמצא בכל שטח הגוף, ואין לו איבר מיוחד כמו שיש לארבעת הכוחות.

והחלק המדמה (=הזיכרון והדמיון) - הוא הכוח אשר יזכור רישומי המוחשים אחר העלמם מקרבת החושים אשר השיגום, וירכיב קצתם עם קצתם, ויפריד קצתם מקצתם. ולפיכך ירכיב זה הכוח מן הדברים אשר השיגם - דברים שלא השיגם כלל, ואי אפשר להשיגם, כמו שידמה האדם ספינת ברזל רצה באוויר, ואדם שראשו בשמים ורגליו בארץ, וחיה בעלת אלף עיניים, על דרך משל, והרבה מאלו הנמנעות, ירכיבם הכוח המדמה וימציאם בדמיון. וכאן טעו 'המדברים' הטעות המגונה הגדולה, אשר בנו עליה פינת הטעייתם בחלוקת המחויב והאפשר והנמנע. שהם חשבו, או הביאו בני אדם לחשוב, כי כל מדומה - אפשר, ולא ידעו שזה הכוח ירכיב דברים שמציאותם נמנעת, כמו שזכרנו.

והחלק המתעורר - הוא הכוח אשר בו ישתוקק האדם לדבר מה, או ימאסהו. ומזה הכוח יבואו פעולות הבקשה והבריחה, ובחירת דבר מה או ההתרחקות ממנו, והכעס וההתרצות, והפחד והעוז, והאכזריות והרחמנות, והאהבה והשנאה, והרבה מאלו המקרים הנפשיים. וכלי אלו הכוחות - כל איברי הגוף, ככוח היד על התפישה, וכוח הרגל על ההליכה, וכוח העיץ על הראייה, וכוח הלב על העוז או הפחד. וכן שאר האיברים, הנסתרים והנראים, אמנם הם וכוחותיהם כלים לזה הכוח המתעורר.

והחלק השכלי - הוא הכוח הנמצא לאדם, אשר בו ישכיל, ובו תהיה ההתבוננות, ובו יקנה החוכמות, ובו יבחין בין המגונה והנאה מן הפעולות.

והפעולות (של החלק השכלי⁸, נחלקות לשני חלקים): חלק מהן "מעשי", וחלק (מהן) "עיוני". והמעשי (גם הוא נחלק לשניים): ממנו מלאכתי, וממנו מחשבתי. (עתה יבאר הרמב"ם מה כולל כל חלק מכלל פעולות השכל:)

הערות - ילמד ענוים דרכו

8 כן כתב מו"ר הגר"י שילת, שאינו מוסב על "הפעולות" האחרונות שהן כלל הפעולות האנושיות, אלא על הפעולות של הכוח השכלי.

מסלול 1: יום ג, טז אייר	מסלול 3: יום ה, טז אייר
מסלול 2: יום ד, טז אייר	מסלול 4: יום א, טז אייר

והעיוני - הוא אשר בו ידע האדם הנמצאות שאינן משתנות כפי מה שהן (כמו המלאכים או הגלגלים), ואלו הן אשר יקראו 'חכמות' סתם. והמלאכתי - הוא הכוח אשר בו נלמד המלאכות, כמו הנגרות, ועבודת האדמה, והרפואה והספנות. והמחשבת - הוא אשר בו יתבונן בדבר אשר ירצה לעשותו בעת אשר ירצה לעשותו, האם אפשר לעשותו אם לא, ואם אפשר - איך צריך שיעשה (= יכולת התכנון).

זה שיעור (=המידה המספקת) מה שראוי שייזכר (=ממה שראוי שילמד) מעניין הנפש הנה (=כאן, כבסיס הכרחי להבנת הפרקים הבאים).

ה. כל תכלית הנפש להיות כלי לשפע השכלי

ודע, שזאת הנפש האחת, אשר קדם סיפור כוחותיה, או חלקיה - היא כחומר, והשכל לה צורה. ואם לא תיקנה לה הצורה - תהיה מציאות ההכנה שבה לקיבול הצורה ההיא לבטלה, וכאילו היא מציאות הבל (=כל מטרת הנפש וכוחותיה היא השגת השכל העיוני). והוא אומרו (משלי יט, ב): "גַם בְּלֹא דַעַת נִפְשׁ לֹא טוֹב", רצונו לומר, שמציאות נפש שלא תיקנה לה צורה, אלא תהיה נפש בלא דעת - לא טוב⁹.

אמנם הדיבור על "הצורה והחומר", ו"השכלים כמה הם", ו"היאך יושגו" (=הלימוד של השכל העיוני, המושכלות) - אין זה מקומו, ולא נצטרך לו במה שנרצה לדבר על המידות, והוא (=השגת המושכלות) יותר נאות לספר הנבואה אשר זכרנו¹⁰. וכאן אפסיק זה הפרק, ואתחיל באחר.

פרק ב - במרי כוחות הנפש, ובידיעת החלק אשר בו ימצאו המעלות והפחיתויות

א. החלקים בנפש שקיים בהם חופש בחירה

דע, כי המרי והמשמעת התוריים (=ההישמעות למצוות או עשיית העבירות) אמנם ימצאו לשני חלקים מחלקי הנפש, והם החלק המרגיש והחלק המתעורר לבדם. ובשני אלו החלקים יהיו כל העבירות והמצוות. אבל החלק הזן והחלק המדמה¹¹ - אין משמעת בהם ולא מרי, הואיל ואין לדעת ולבחירה בשניהם מעשה כלל, ולא יוכל האדם לבטל פעולתם, או להגבילם בפועל מה. הלא תראה כי שני אלו החלקים, רצוני לומר: הזן

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 9 עיקרון זה ישליך גם להיכן צריך לכוון את כל כוחות האדם ("וכל מעשיך יהיו לשם שמים"), כמבואר לקמן בפרק ה, ושמעלת הנבואה תלויה בהשגת המעלות השכליות, כמבואר לקמן בפרק ז.
- 10 בהקדמתו למשנה כתב הרמב"ם שהוא מתכוון לכתוב ספר על הנבואה, אך בהקדמה למו"נ ביאר שהחליט לגנוז רעיון זה.
- 11 זאת בניגוד, אולי, לריה"ל בעבודת החסיד, שכתב על שליטתו של החסיד בכוח המדמה. ונראה שאמנם לא ניתן לשלוט במה זוכרים, אבל ניתן להעצים זיכרון ולהנכיח אותו.

מסלול 1: יום ג, טז אייר	מסלול 3: יום ה, טז אייר
מסלול 2: יום ד, טז אייר	מסלול 4: יום א, טז אייר

והמדמה, יפעלו בעת השינה, מה שאין כן בשאר כוחות הנפש.

אמנם החלק השכלי - יש בו מבוכה. אבל אני אומר שאפשר שיהיה בזה הכוח גם כן משמעת ומרי, לפי אמונת דעה בטלה או אמונת דעה אמיתית. אבל אין בו מעשה, שייאמר עליו בסתם שם מעשה מצווה או עבירה, ולפיכך אמרתי למעלה שבשני החלקים ההם ימצאו העבירות והמצוות¹².

חופש הבחירה ועבודת האדם בשני עניינים, ובהם נבחנות הנפשות זו מזו במעלה או בחסרון

אמנם המעלות, הרי הן שני מינים: מעלות מידות, ומעלות שכליות. וכנגדן שני מיני הפחיתויות.

המעלות השכליות - הרי הן ימצאו לחלק השכלי. מהן - החכמה (=קניית הידע), והיא ידיעת הסיבות הרחוקות והקרובות, אחר ידיעת מציאות הדבר אשר יחקרו סיבותיו. והשכל (כלומר והדרך לקניית הידע מתחלקת לשניים), וממנו השכל העיוני, והוא אשר יושג לנו בטבע, רצוני לומר: המושכלות הראשונות (=דברים שניתן להשיגם בדרך ההיקש וכללי הלוגיקה), וממנו שכל נקנה (=דברים שמושגים לאדם על ידי שפע ששופע עליו מלמעלה) ואין זה מקומו (=אין כאן המקום לבאר עניינו). ומהן - החריפות וטוב ההבנה (=יכולת הקליטה), והוא טוב תפישת הדבר במהירות בלא זמן, או בזמן קצר מאוד. ופחיתויות זה הכוח - הפך אלו, או שכנגדם¹³.

ואמנם מעלות המידות, הרי הן ימצאו לחלק המתעורר לבדו, והחלק המרגיש בזה העניין אינו אלא שמש לחלק המתעורר. ומעלות זה החלק רבות מאוד, כזהירות, והעין היפה, והצדק, והסבלנות, והענווה, וההסתפקות, והגבורה, והנאמנות וזולתן. ופחיתויות זה החלק הוא החיסור באלה או הייתור בהן.

ב. בחלק הזן אין מעלה או חסרון

אבל החלק הזן והמדמה - לא ייאמר בו לא מעלה ולא פחיתות, ואמנם יאמר שהוא מתנהל כתיקנו או שלא כתיקנו. כמו שיאמר שפלוני עיכולו טוב, או בטל עיכולו, או נפסד, או נפסד דמינו, או הוא מתנהל כתיקנו, ואין בכל זה לא מעלה ולא פחיתות. וזה

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 12 כלומר, גם המצוות האמוניות הן מצוות מעשיות שבאות לקנות מעלה שכלית. למשל המצווה "לדעת מציאות ה'" היא לימוד והעמקה בכך: המצווה - במעשה, והתוצאה - באמונת השכל.
- 13 "הפך אלו" - תכונות שהן בקצה השני, למשל אדם שאינו מסוגל לקלוט דבר או שיכולות ההיסק שלו מעוותות לגמרי. "או שכנגדם" - תכונה חסרה אך לא הפוכה לגמרי. למשל אדם שיש לו יכולת קליטה אך רק לדברים פשוטים ורק לאחר זמן רב או אדם שיודע להסיק מסקנות לוגיות אך לא באופן מדויק לחלוטין.

מסלול 1: יום ג, טז אייר	מסלול 3: יום ה, טז אייר
מסלול 2: יום ד, טז אייר	מסלול 4: יום א, טז אייר

מה שרצינו לכוללו בזה הפרק¹⁴.

שאלות מנחות:

- ✦ מה ההשלכה מכך ש"החלק הזן" באדם אינו במדרגת "החלק הזן" שבבהמות? האם היותו אדם אמורה להשפיע על פעילות החלק הזן שלו?
- ✦ יש אנשים שחושבים שהם אוכלים הרבה מפני ש"החלק הזן" אצלם אינו תקין. האם זה נכון? לאיזה חלק שייכת מידת התאוה המרובה? היכן אם כן נקודת העבודה?

בפרקים ג-ו הרמב"ם מבאר את שיטתו המוסרית בתיקון מעלות המידות (בחולי הנפש; ברפואת החולי; בין חסידות טובה לפרישות של שטות); בהכוונת כל כוחות הנפש של האדם לתכלית אחת והיא השגת ה', ובהדרכה להיות מעולה בנפשו בעניינים המפורסמים ולהיות מושל ברוחו בעניינים השמעיים. פרקים אלו נלמדו בזמן אלול.
אנו עוברים לפרק ז שבו הרמב"ם עוסק בדרך להשגת הנבואה.

הערות - ילמד ענוים דרכו

14 נסכם את הנאמר עד כה: א. הכוח הזן והכוח המדמה - אין בהם בחירה, והמעלות או החסרונות שבהם קשורים לבריאותו הגופנית של האדם: האם הפעילות שלהם תקינה; ב. הבחירה קיימת בשלושת כוחות הנפש: המרגיש, המתעורר והשכלי. המצוות והעבירות המעשיות - במרגיש והמתעורר, האמונות - בשכלי; ג. המעלות או החסרונות במידות קשורים לחלק המתעורר.

מסלול 1: יום ג, טז אייר	מסלול 3: יום ה, טז אייר
מסלול 2: יום ד, טז אייר	מסלול 4: יום א, טז אייר